

УДК 316.74

І. І. МАЧУЛІНА

РИНОК ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ТА РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ДИСБАЛАНСУ

Мачуліна Ірина Іванівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Дніпродзержинського державного технічного університету.

В статті аналізується проблема дисбалансу між ринком освіти та ринком праці в сучасному українському суспільстві. Представлені результати соціологічних досліджень вказують на основні протиріччя, які призводять до невідповідності між професійною освітою та зайнятістю в Україні.

Ключові слова: освітні послуги, ринок освітніх послуг, вища освіта, професія, ринок праці.

В статье анализируется проблема дисбаланса между рынком образования и рынком труда в современном украинском обществе. Представленные результаты социологических исследований указывают на основные противоречия между профессиональным образованием и занятостью в Украине.

Ключевые слова: образовательные услуги, рынок образовательных услуг, высшее образование, профессия, рынок труда.

In this article the problem of disbalance is analysed between the market of education and labour market in modern Ukrainian society. The presented results of sociological researches denote on basic contradictions between occupational education and employment in Ukraine.

Keywords: educational services, market of educational services, higher education, profession, labour market.

© I. I. Мачуліна, 2013

Постановка проблеми. Вивчення проблем молодіжної зайнятості є традиційним для суспільних наук, але в даний час ця проблема особливо актуальна у зв'язку з новими характеристиками ринку праці, що виникли в результаті структурних зрушень в економіці. Орієнтація на працю в умовах ринкового суспільства, що складається у нашій країні, має ряд особливостей, головною з яких є труднощі реалізації такого вибору, в якому гармонійно б поєднувалися вид праці, якій віддається перевага, її оплата і престижність.

Проблеми молоді на ринку праці зумовлені особливостями її соціального стану і трудової поведінки: досить високим рівнем освіти; підвищеними вимогами до працевлаштування (престижу, заробітку), до змісту й умов праці; високою професійною і територіальною мобільністю, зумовленою нестійкими і слабкими економічними та соціальними зв'язками молодих людей [1].

Аналіз досліджень і публікацій. У період становлення і розвитку ринкової економіки проблеми вибору професії вивчають В. Чупров, І. Демченко, О. Злобіна, Н. Победа, Л. Сокурянська, О. Яременко, В. Виборнова, О. Лободинська. Вони розглядають професійне самовизначення з позицій саморегуляції відносин між особистістю та суспільством. Зокрема вчені, такі як О. Лисенко, Л. Лісогор, О. Носіков, О. Іващенко, А. Уколова та інші все частіше наголошують на проблему невідповідності обраної спеціальності, яку отримує молодь, потребам ринку праці.

Отже, **мета дослідження** полягає у виявленні дисбалансу між ринком освітніх послуг та ринком праці в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап соціально-економічних змін в країні дуже вплинув на формування професійних переваг і соціальних орієнтацій у підростаючого покоління. Домінуючі пріоритети пов'язані, в першу чергу, з фінансово-

економічною і правовою сферою діяльності. «Економіст», «юрист» – знакові професії, які стали стереотипами привабливості в суспільній свідомості. Ці стереотипи продовжують спрацьовувати, незважаючи на насичення ринку праці спеціалістами даного профілю. Разом з тим, системна криза звузила сфери використання кваліфікованої праці, перш за все в масових професіях. Як наслідок, половина молодих людей працює не за фахом. У результаті більшість замислюється над тим, щоб змінити професію, що не задовольняє їх домагання. Отже, сьогодні існує низка проблем пов'язаних з невідповідністю структури підготовки фахівців вимогам ринку праці, що зумовлює серйозні труднощі в їх працевлаштуванні.

Так, основний внесок у загальне зростання чисельності випускників вищих навчальних закладів внесло багаторазове збільшення масштабів підготовки юристів і економістів: у 14,5 раза зросла кількість випускників юридичних ВНЗ, у п'ятеро – економічних, бухгалтерських і комерційних. А от фахівців з техніко-технологічних дисциплін, тобто тих, хто покликаний впроваджувати нові технології, інноваційну економіку за 1990–2009 рр. стало більше лише на 15 % [2, с. 156].

Вказана тенденція до не завжди виправданого збільшення масштабів підготовки економістів і юристів пов'язана з інерцією високої престижності здобуття саме цих професій та відповідною реакцією ринку освітніх послуг. Якщо існує великий попит на зазначені спеціальності, заклади освіти дають можливість усім охочим отримати відповідну освіту, незважаючи на те, що на ринку праці вони вже не є такими затребуваними. Наразі ринок праці насичений і юристами, і економістами. Тому збереження значних масштабів їх підготовки неминуче зумовлює загострення проблем з працевлаштуванням. Так, уже нині серед випускників ВНЗ, зареєстрованих у Державній службі зайнятості,

найбільшою є частка представників економічних спеціальностей.

Дуже цікавими є цифри, що характеризують попит та пропозиції за затребуваними професіями на ринку праці України в цілому [3] (табл. 1).

Таблиця 1.

Дані попиту і пропозиції професійних назв робіт (посад) на ринку праці (за матеріалами Державної служби зайнятості України станом на 01.01.2009 р.)

Професійні назви робіт (посади)	Попит (вакансії)	Пропозиція (безробітні)	Навантаження осіб на 1 вільне робоче місце
Економіст	257	8829	34
Економіст з фінансової роботи	13	1406	108
Юрист	101	2308	23

Наведені показники лише підтверджують той факт, що на ринку праці має місце проблема дисбалансу професій, тобто дефіцит одних спеціалістів за надлишку інших. Сьогодні попит на освітні послуги формується під впливом громадської думки, престижності окремих спеціальностей.

Також статистика вказує, що 80 % абітурієнтів обирають вищу школу. Ринкові відносини в сфері вищої освіти призвели до того, що ВНЗ здійснюють підготовку за всіма спеціальностями, актуальними серед абітурієнтів, незалежно від затребуваності цих спеціалістів на ринку праці.

І хоча наявність вищої освіти у теперішній час не лише надає молоді певні переваги щодо пошуку роботи, але й забезпечує відносно вищий рівень доходу, сприяє зниженню ризику бідності, на ринку праці присутній певний дисбаланс щодо цього питання. У цьому зв'язку, важливим є оцінка експертами насиченості ринку праці випускниками вищих навчальних закладів (опитано 100 експертів в особі керівників великих підприємств із 24 регіонів України та АР Крим) [4].

Ось як розподілилися відповіді респондентів на запитання: «Чи існує, на Вашу думку, диспропорція між чисельністю випускників ВНЗ та кількістю вакансій на ринку праці?» (табл. 2).

Таблиця 2.

Оцінка експертами збалансованості ринку праці і ринку освітніх послуг вищої школи

Варіант відповіді	%
Ні, чисельність випускників ВНЗ відповідає кількості робочих місць	0,0
Так, чисельність випускників ВНЗ перевищує кількість робочих місць	64,0
Так, чисельність робочих місць перевищує кількість випускників ВНЗ	6,0
Так, за деякими професіями спостерігається дефіцит кваліфікованих робітників	26,0
Якщо диспропорція і є, то вона дуже незначна	4,0

З таблиці видно, що чисельність випускників

ВНЗ на сьогодні суттєво перевищує потребу ринку праці (це зазначили 64,0 % опитаних). На такий дисбаланс вже давно вказували науковці соціально-трудова відносин, а тепер висновок підтвердили й експерти-роботодавці [4, с. 200].

Всі ці проблемні аспекти призводять до поширення в суспільстві явища невідповідності професійно-освітнього рівня виконуваної роботи: в 2002 р. тільки 30 % респондентів вказали на таку відповідність, а в 2006 році їх виявилось ще менше – 28,2 %, тоді як частка працюючих не за фахом зросла й становила вже 32,3 % у 2005 р., порівняно з 30 % у 2002 р. Водночас третина зайнятих узагалі не в змозі визначитися щодо відповідності своєї роботи наявній професійній освіті [5]. Тенденція невідповідності професійної освіти характеру роботи є наростаючою і не може не викликати занепокоєння чи принаймні дослідницького інтересу з приводу обґрунтованості й перспектив подальшого поширення таких суспільних тенденцій.

На думку вчених, саме робота за фахом є суттєвим показником інтеграції молоді в професійну структуру суспільства, а відповідність кваліфікації характеру і змісту виконуваної роботи свідчить про позитивну включеність молодих людей у процес виробництва, в систему професійних відносин і кінець кінцем про високий соціально-професійний статус особистості [6, с. 103]. І це при тому, що практика свідчить: якщо молода людина не в змозі знайти роботу у перші три роки після закінчення навчального закладу за отриманим фахом, вона втрачає інтерес до нього [7].

Отже, престижність професій не завжди є тожодною їхній затребуваності. На це важливо звернути увагу при формуванні державного замовлення на підготовку випускників сфери освіти та при розробленні програм розвитку професійно-технічної освіти.

Результати опитування працюючої частини молоді з питань, які стосуються характеру її професійної зайнятості (у рамках обстеження «Молодь України: спосіб життя та ціннісні орієнтації», яке було здійснено соціологами Центру «Соціальний моніторинг» під керівництвом к.е.н. О. Балакіревої /опитування 1800 респондентів віком 15–34 роки проведено в усіх регіонах України/ у квітні 2010 р.) свідчать, що зрештою за фахом, первинно набутим у навчальному закладі, працює лише трохи менше половини молодих людей. Деяко менше 2/5 працюючих молодих респондентів із різних причин працюють не за набутою у ВНЗ або ПТНЗ спеціальністю, а кожен десятий отримав іншу/нову спеціальність та працює за нею [2].

Підтвердженням того, що в Україні наразі не існує ефективного механізму, який забезпечував би перехід від освіти до зайнятості, слугують отримані результати дослідження причин, через які зайнята молодь працює не за набутою у навчальному закладі спеціальністю. Найбільша частка респондентів (двоє з кожних п'яти) при визначенні таких причин послалася саме на дефіцит робочих місць за фахом. Крім того, достатньо вагомим чинником неефективного використання трудового потенціалу молоді у цьому аспекті є надто низькі стандарти

оплати праці у цілому та за рядом спеціальностей зокрема, адже на фінансову неперспективність роботи за фахом послалась майже 1/5 частина респондентів. Разом з тим, така сама частка опитаних заявила про зміну особистих уподобань та професійних планів як причину роботи не за спеціальністю, майже кожен дванадцятий виявив, що робота за фахом є нетворчою або нецікавою тощо (їх понад 85 %). І нарешті, говорячи про особливості економічної поведінки й адаптаційні стратегії молоді, не можна не згадати, що у зв'язку з надзвичайно низьким рівнем оплати праці та незадоволеністю наявними трудовими перспективами чимало молодих людей (у тому числі високоосвічених) прагнуть знайти роботу за межами країни, виїжджаючи за рубіж з метою тимчасового працевлаштування або й постійного проживання. Це відображає не лише загальну схильність молоді до більш активного набуття та використання нових знань, навичок і вмінь, а й насамперед гостроту проблем гідного застосування трудових і освітньо-професійних навичок у себе на батьківщині.

Згідно з підсумками опитування молоді («Молодь України: спосіб життя та ціннісні орієнтації», 2010 р.), 45% молодих людей хотіли б тимчасово попрацювати за кордоном (негативну відповідь на запитання, що стосувалося установок на працю за кордоном, дали 44% респондентів, не визначились із бажанням щодо тимчасової трудової міграції 11%). При цьому частка респондентів, які погодились б на будь-яку роботу за кордоном («байдуже, за якою спеціальністю»), серед усіх бажаючих там попрацювати виявилася більшою, ніж частка тих, хто погодився б працювати в іншій країні лише за своєю спеціальністю.

Показово, що позитивні установки на працю за кордоном та на виїзд за межі України на постійне місце проживання в українській молоді здебільшого обумовлені саме вищим рівнем життя в інших країнах та більш високими заробітками: понад 2/5 із тих, хто планує покинути батьківщину назавжди, послалися на вищий рівень матеріального добробуту за кордоном і майже 3/4 тих, хто планує тимчасово попрацювати за межами України, вказали на можливість більше заробити. Другою за

обсягом серед опитаних потенційних трудових мігрантів є група осіб, які посилюються на труднощі із пошуком роботи в Україні взагалі. Водночас результати дослідження показують, що якби не матеріальні негаранти та проблеми із пошуком продуктивної зайнятості, найбільша частка української молоді воліла б виїздити за кордон тільки з туристичною метою [2].

Висновки. Серед основних проблем з працевлаштуванням випускників навчальних закладів слід виокремити насамперед:

- наявні диспропорції структури попиту на ринку праці, які поглиблюються внаслідок слабкості координаційних зв'язків між ринком праці та ринком освітніх послуг;
- невідповідності отриманої спеціальності потребам ринку праці;
- відсутності довгострокових економічних прогнозів змін професійно-кваліфікаційної структури робочої сили;
- посилення конкуренції на ринку праці професій та спеціальностей, по яких ведеться підготовка в навчальних закладах;
- переважно неусвідомлений підхід до вибору майбутньої професії як результат недосконалої існуючої системи профорієнтації молоді, спрямованості на отримання престижної (на даний момент) професії, яка може бути незатребувана на ринку праці у перспективі;
- розрив між змістом освіти та вимогами з боку роботодавців [8].

Таким чином, представлені результати соціологічних досліджень вказують на основні протиріччя, які призводять до невідповідності між професійною освітою та зайнятістю в Україні. Приведені дані наочно свідчать як про готовність сучасної молоді до участі в новій економіці, так і про ті складнощі, які роблять це для багатьох молодих людей неможливим. Подальші розробки в галузі проведеного дослідження, на наш погляд, повинні бути спрямовані на вироблення діючих механізмів регулювання та подолання дисбалансу між ринком освітніх послуг та ринком праці в сучасній Україні.

Рецензент Лобанова А.С. – д.соціол.н., проф.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лисенко О. Молодь на ринку праці України: основні характеристики і тенденції / О. Лисенко, Ю. Привалов // Україна-2002. Моніторинг соціальних змін / За ред. В. Ворони, М. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2002. — С. 128–137.
2. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е. М. Лібанової. — К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. — 248 с.
3. Інформаційна записка. Аналіз попиту та пропозиції на професії на ринку праці у 2007–2008рр., за освітньо-кваліфікаційними рівнями «магістр» та «спеціаліст». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.lir.lg.ua/inf_analiz.doc
4. Носіков О. М. Експертне опитування як перспективний напрям дослідження професійних структур / О. М. Носіков // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ. — Т. XI. — Вип. 146. Серія «Соціологія». — Донецьк : ДонДУУ, 2010. — С. 191–202.
5. Іващенко О. Зайнятість і професійна освіта: до питання взаємовідповідності / О. Іващенко // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2006. — С. 47–55.
6. Выборнова В. В. Актуализация проблем профессионального самоопределения молодежи / В. В. Выборнова, Е.А. Дунаева // Социол. исслед. — 2006. — № 4. — С. 99–105.
7. Коніщева Н. Й. Соціально-економічне становище молоді: проблеми поліпшення / Н. Й. Коніщева // Економіка і право. — 2009. — № 3. — С. 132–139.
8. Лісогор Л. С. Працевлаштування випускників в умовах економічної кризи / Л. С. Лісогор // Демографія та соціальна економіка. — 2009. — № 2 (12). — С. 58–67.